

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-02>
УДК 94(37)«-00»:[316.75-042.3:398.22]

Андрій Токарев

кандидат історичних наук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: a.m.tokarev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1069-5291>

МІФ ПРО РЕМА В І СТОЛІТТІ ДО НАШОЇ ЕРИ

На нашу думку, постаті Рема, одного з божественних близнюків, засновників «вічного міста», несправедливо приділено мало уваги в сучасному антикознавстві, бо безпосередньо йому присвячено лише кілька наукових робіт. При цьому образ Рема використовували досить широко, особливо в I ст. до н. е. — у бурхливу добу громадянських війн, падіння Республіки та встановлення Принципату. Ба більше, його образ протягом цього сторіччя зазнавав значних змін. На громадянській війні перших десятиліть I ст. до н. е. позначилося протистояння двох ідеолого-політичних течій — оптиматів і популярів. Представники кожної з них активно використовували образ Рема на свою користь. Для оптиматів він був символом розбрату, одним з ініціаторів «першої громадянської війни», що протидіяв своєму однокровному братові — Ромулу, засновнику Рима, освяченому авгуральним та феціальним правом. Популяри сприймали Рема як героя і захисника, покровителя плебсу і взірць для себе. У цей час його постать поєднується з образом іншого плебейського героя — легендарним царем Авентином. Брати навіть були роз'єднані географічно: Ромула асоціювали

Як цитувати: Токарев, А. Міф про Рема в I столітті до нашої ери. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 65, 2024, с. 36–50. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-02>

How to cite: Tokarev, A. The Myth of Remus in the 1st Century BC. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, no. 65, 2024, pp. 36–50. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-02> (In Ukrainian)

© Токарев А., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

з Палатинським пагорбом, а Рема — з Авентинським. Встановлення монархії в Римі спричинило різку зміну ролі Рема. В августовській ідеології брати помирилися. Тепер Рем був соратником Ромула, символом та запорукою мирного життя. Легенда про заснування Міста ніби передувала появі другого conditor'a та настанню золотого століття. Образ Рема тепер став синонімом як Ромула, так самого Риму (в архітектурних образах він навіть «переїжджає» до Палатина, тепер і його ім'я також асоціювалося з Палатином). Водночас сприйняття образу Рема сучасниками Августа фактично спричинило династичну боротьбу в будинку першого принцепса. Август сам хотів здаватися Ромулом, а свого найближчого помічника і певною мірою співправителя Марка Агріппу зображував у вигляді Рема. Після смерті останнього він намагався продовжити династичну дуальність, використовуючи пасинків та прийомних синів, але ця політика провалилася зі смертю Августа та з приходом до влади Тіберія, який зовсім не збирався терпіти суперників та вітати нових «Ремів».

Ключові слова: **Рем, імператор Август, громадянські війни, I ст. до н. е., ідеологія.**

Рем — один із найвідоміших героїв римської міфології. При цьому в сучасній історіографії навколо його особистості склалася дивовижна ситуація: безпосередньо Рему присвячено лише три відносно невеликі наукові праці. Зокрема, Теодор Моммзен присвятив свою статтю ролі Рема в легенді про заснування міста (Mommsen 1881); Тімоті Вайзмен розглянув еволюцію поглядів на постать Рема в різні часи Римської республіки (Wiseman 1995); а французька дослідниця Марі Вер Екке проаналізувала зв'язок змін значення важливих топографічних пам'яток з легендою про Рема в період переходу від республіки до імперії (Ver Eecke 2006). Вочевидь, метаморфози уявлень про Рема в I ст. до н. е. висвітлені недостатньо, і це дає нам можливість звернутися до вивчення цього питання.

Таке парадоксальне ставлення до Рема серед сучасних науковців, можливо, пов'язане з тим, що в легенді про заснування Риму він завжди відігравав другу роль, поступаючись першістю своєму брату — Ромулу. Виникнувши у IV ст. до н. е. під впливом грецької літературної традиції та станового протистояння, міф насамперед оповідав про заснування Риму та в основному концентрувався на образі Ромула як засновника міста та найважливіших політичних

інституцій (Classen 1963, 447–457; Bremmer 1987, 25–48; Wiseman 1995, 126–128; Cornell 2000, 45–50).

Тим часом ситуація стала змінюватися в епоху Пізньої республіки, коли фігура Рема почала набувати особливого значення. Жорстоке ідеологічне протистояння на тлі громадянських війн, які тривали протягом практично всього I ст. до н. е., вплинуло на сприйняття як самого міфу про «божественних близнюків», так і на образ Рема. В цей час увага стала зосереджуватися не на авгурації Ромула та заснуванні міста, як це робив, наприклад, Енній¹, а на протистоянні братів (Gagé 1930, 138 sqq.; Alföldi 1951, 190 sqq.; Wagenvoort 1956, 169 sqq.; Schilling 1960, 182–189; Drossart 1972, 187–204).

Оптимати та популярі були ідеологічними спадкоємцями патриціансько-плебейського протистояння і також використовували подвійне суперництво — старовинне протиставлення Палатина та Авентина, про яке згадували й під час смерті Гая Гракха. Ворожнеча оптиматів та популярів накладала ще додаткові значення на образ Рема. По-перше, справа в тому, що його вже в період станової боротьби сприймали як плебейського героя (Wiseman 1995, 107–110; див. також: Tomažičič 2008, 11–13) і безпосередньо асоціювали з Авентинським пагорбом (Mommsen 1881, 15–17; Ver Eecke 2006, 76–82). Як відомо, Рем проводив свої ауспіції на цьому пагорбі (Liv., I, 7, 1; Schol. ad Cic. Bob. p. 119; Origo gentis Romanae, 23, 2). Він також хотів заснувати власне місто — Ремору², — яке деякі стародавні автори розміщали на Авентині³. Там же розташовувалася його гробниця, яка згодом і отримала назву «Ремори».

По-друге, у свідомості плебсу та популярів його образ переплівся з постаттю ще одного плебейського героя — легендарного царя Альба-

¹ Enn., Ann., 155 Skutsch: Augusto augurio postquam inclita condita Roma est (слідом за священним гаданням славетний засновано Рим). Тут і далі — переклад автора.

² Це гіпотетичне місто в античних авторів мало різноманітні назви: Remora (Enn., Ann. 78 Skutsch), Remona (Fest., 345 Remurinus ager Lindsay), Ῥεμωρία (Dionis. Hall., I, 85, 6), Ῥεμωρία (Plut., Rom. 11, 1), Ῥεμώριον або Ῥτυνάριον (Plut., Rom. 9, 4).

³ Plut., Rom. 9, 4; Fest. 345 Remurinus ager Lindsay. Своєю чергою Діонісій Галікарнаський вказує місце у 30 стадіях від Риму (Dionis. Hall., I, 85, 5), а псевдо-Аврелій Віктор говорить про п'ять миль (Origo gentis Romanae, 23, 1).

Лонги Авентина. На думку Марі Вер Екке, це сталося на початку I ст. до н. е. (Ver Eecke 2006, 80–81). Як відомо, гробниця останнього розташовувалась на тому самому пагорбі (Varr., L. L., V, 7, 43; Liv., I, 3, 9; Dionis. Hall., I, 87, 3; Ovid., Met., XIV, 621; Serv., ad Aen. VII, 657). Показово, що римляни намагалися етимологічно пояснити ім'я царя Авентина й виводили його від латинського *avis* (птаха). Зокрема Сервій Гонорат, коментатор Вергілія, надавав цьому імені негативного відтінку, оскільки пов'язував його з «*remores aves* (нещасливими птахами)», згаданими Вергілієм (Serv. ad Aen., VIII, 235, див. також: Fest., 345 *Remores aves Lindsay*), які не дали Рему заснувати своє місто.

Актуальною легенду про Ромула і Рема для римлян I ст. до н. е. робило те, що *fratricidium*, «перше братовбивство» фактично було «першою громадянською війною», як зазначає Юрген фон Унгерн-Штернберг (Ungern-Sternberg 2000, 43–44). Як відомо, у сутичці між братами загинув не лише Рем, але і його прийомний батько Фаустул і брат останнього Плістін (Dionis. Hall., I, 87; Plut., Rom., 10). Марі Вер Екке влучно вказує, що могила Рема на Авентині, яка існувала в Римі ще в I ст. до н. е. та в якій були поховані також його прийомні батьки, стала ніби «пам'ятником» першій громадянській війні в Римі (Ver Eecke 2006, 82).

Подібну інтерпретацію міфу широко експлуатував Луцій Корнелій Сулла після свого приходу до влади, однак в оригінальному ключі. Ромул міг вважатися ідеальним оптиматом як творець державної системи, за якої «найкращі громадяни» здійснювали в патріархальному дусі опіку над суспільством. Не дивно, що Сулла, який проводив консервативні реформи, у рамках ідеологічного протистояння прагнув зображувати себе як нового Ромула (див.: Badian 1968, 26–46). Відомо також, що ворог Сулли Марк Емілій Лепід називав свого опонента «горе-Ромулом» (*scaevus Romulus*) (Sall. Hist., I, 55, 5). Водночас Рема сприймали як *sacer*'а (відданого прокляттю) через те, що він зробив святотатство, перестрибнувши через померіум, і відповідно його вбивство Ромулом розглядалося як необхідне.

Ось чому Сулла у 81 р. до н. е. як авгур здійснив розширення померія (Badian 1968, 26–46), але при цьому не включив Авентин

до символічних рубежів міста, тим самим натякаючи на поразку популярів. Іншими словами, Сулла представляв себе в образі нового засновника міста перед своїми політичними опонентами, які були вигнані з Риму й віддані смерті, так само як і Рем був страчений своїм братом.

Марк Ліціній Макр, відомий історик-анналіст та політик-антисуланець, близький до популярів, чия кар'єра припала на 80–60-ті рр. до н. е., також використав міф про Ромула та Рема в політичному значенні. Наприклад, суперечку між братами він називає «згубною» (*perniciosum*), адже Рем та Фаустул були вбиті⁴. І Ліціній тут на боці останніх.

Про нехтування Ромулом *pietas* та *humanitas* пише Цицерон: «At in eo rege, qui urbem condidit, non item. Species enim utilitatis animum pepulit eius; cui cum visum esset utilius solum quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat... Peccavit igitur (Однак у випадку з царем, який заснував Місто, ситуація інша; бо його спонукала видимість користі: коли йому здалося, що одноосібно царювати більш корисно, ніж разом з іншою людиною, він убив брата. При цьому він зневажив і благочестя (стосовно брата), і людяність, щоб мати можливість здійснити те, що йому здавалося корисним, але таким не було... Отже, він зробив проступок)» (Cic., *De off.* III, 41).

Однак у завершеному вигляді ідея про те, що римляни розплачуються за гріхи їхнього першого царя, була відображена в одному з «Еподів» Горация: «Sic est: acerba fata Romanos agunt / Scelusque fraternae necis, / Ut inmerentis fluxit in terram Remi / Sacer nepotibus cruor (Так! Римлян переслідує доля люта / за злочинне вбивство брата, / відколи пролилася Рема неповинного на землю, / Кров, що нащадків закліяла)» (Hor., *Epod.* 7, 16–20). Тіт Лівій також називав протистояння братів не інакше як «відразливим розбратом (*foedum certamen*)» (Liv. I, 6, 4).

⁴ Lic. Mac. fr. 3 Walt = Origo gentis Romanae 23, 5: Licinius Macer libro primo docet contentionis illius perniciosum exitum fuisse; namque ibidem obsistentes Remum et Faustulum interfectos (Марк Ліціній Макр у першій книзі вказує, що наслідок цієї суперечки був згубний, бо Рем та Фаустул, які опиралися Ромулу, були вбиті).

Тим часом за доби принципату Августа сприйняття легенди про заснування Риму значно змінюється. Октавіан після перемоги над Марком Антонієм прагнув стерти будь-які згадки про громадянські війни і, власне, про спосіб, яким він прийшов до влади. На це накладалася потужна пропаганда настання мирного життя (pax Augusti) та повернення Золотого століття (Aetas aurea). Як відомо, наступний рік після проведення Секулярних ігор й став першим роком загального благоденства.

Дуже яскраво ці уявлення виражені в «Енеїді» Вергілія:

«Aspera tum positis mitescent saecula bellis; /
Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus /
Iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis /
Claudentur Belli portae

(Доба сурова тоді, позабувши про битви, зім'якне /
поштиві Вірність та Веста, й Рем зі братом Квіріном /
закони встановлять; залізними скобами міцно /

Війни будуть замкнені прокляті двері)» (Verg., Aen., I, 291–294).

У нових умовах легенда про Ромула та Рема вже не могла сприйматися як протистояння братів, та й це було б небезпечно, тепер її інтерпретували як мирне існування близнюків. Рем стає ніби співзасновником Риму, примиряється з братом. При цьому вина за вбивство Рема переноситься на якогось Целера (Ovid., Fasti, V, 469; Origo gentis Romanae, 23, 7).

Показово, що у «Фастах» Овідій, пояснюючи походження назви свята Лемурії, повідомляє, що спочатку це архаїчне святкування називалося Ремуріями на честь Рема, і дає свою інтерпретацію подій. Після сварки останній був убитий супутником його брата Целером, невтішний Ромул з повагою помістив померлого в гробницю. Вночі примара (lemur) Рема, з'явившись до прийомних батьків Фаустула та Акки Ларенції, повідомляє, що його занапастив Целер, а брат того не хотів, і взагалі вони взаємно любили один одного, ба більше, брат навіть проливав невтішні сльози над його могилою. Вражений розповіддю про нічну примару, молодий цар заснував свято на честь загиблого брата (Ovid., Fasti, V, 451–484).

Багато дослідників бачать у цьому вихвалянні Овідієм благочестя (*pietas*) першого царя альянсу на Августа, який віддав божественні почесні своєму прийомному батьку Цезарю (наприклад, див.: Veg Eecke 2008, 479 sqq.). Така прозора асоціація Августа з Ромулом, імовірно, була загальною тенденцією, а не лестощами окремого поета. Відомо, що Октавіану пропонували взяти нове ім'я Ромул, але він відмовився, хоча такі порівняння продовжували існувати. Піднесення друга і в майбутньому його зятя — Марка Агріппи, дозволило актуалізувати не лише примирення близнюків, а й нову роль Рема.

Трохи раніше ми вже цитували уривок з «Енеїди», де Вергілій говорить, що Рем та його брат Квірін встановлять нові закони. Це незрозуміле для нас місце пояснює коментатор поета Сервій Гонорат: «Справжнє тлумачення таке: Квірін — це Август, Рема вказано замість Марка Агріппи, який одружився з дочкою Августа й нарівні з ним командував на війні... Ромул був названий Квіріном тому, що він був завжди озброєний списом, який мовою сабінян називається “куріс” (Serv., ad Aen., I, 292–293)».

Ба більше, свою асоціацію з Ромулом та Ремом Август і Марк Агріппа всіляко підтримували особисто. Як відомо, останній був незнатного походження і, за повідомленням Касія Діона (Cass. Dio, LIII, 31, 4; LIV, 29, 3–8), мав популярність у плебса (порівн.: Roddaz, J.-M. 1980, 947–956). Для нас показово, що і Рема вважали плебейським героєм. Також Марк Агріппа був однолітком першого імператора, його найближчим другом, а в період 28–27 рр. до н. е. — колегою по консульству (Cass. Dio, LIII, 1, 1), 17 р. до н. е. разом із Августом провів Секулярні ігри (RGdA, 22, 2; CIL, VI, № 32323). Крім того, він був заступником Августа з проконсульським імперієм і трибунською владою (Cass. Dio, LIV, 12, 4). Агріппа одружився з дочкою Августа, і двоє його синів від неї були прийомними синами та спадкоємцями Августа (Cass. Dio, LIV, 18, 1).

Ще одна паралель: Рем і Ромул разом виростили в хатині Фаустула (Val. Max., II, 2, 9), Агріппа також жив в Августа після 25 р. до н. е., коли його домівку було знищено під час пожежі (Cass. Dio, LIII, 27, 5). Хатина Фаустула розташовувалася на вершині так званої «драбини Кака»

(Dion. Hall., I, 79; Plut., Romul., 20), і саме тут розміщувався будинок Августа (Solin., I, 18; Cass. Dio, LIII, 16, 5; порівн.: Carettoni 1983, 7–16; Zanker 1988, 51–52, 67–68). Зовсім не дивно, що Проперцій у своїх елегіях називає його «домом Рема», натякаючи тим самим на Марка Агріппу: «qua gradibus domus ista Remi se sustulit, olim / unus erat fratrum maxima regna focus (де здійснюється понад східцями цей Рема будинок, колись-то / для братів єдине вогнище було величнішим з царств)» (Propert. IV, 1, 9–10).

Правда, слід зазначити, що французькі дослідники Робер Люко та Жан Боже ототожнювали domus Remi з храмом Аполлона (який становив цілий комплекс, створений храмом Аполлона та резиденцією Августа), внаслідок цього самого бога — з Ремом, а Августа — з Ромулом. На думку вчених, сучасники Августа у віршах Проперція бачили передусім натяк на миротворчу аполлонівську політику першого принцепса (Lucot 1957, 66–70; Beaujeu 1974, 68–72). При цьому Марі Вер Екке справедливо зауважує, що в цьому пасажі Проперція потрібно вбачати щонайперше натяк на Марка Агріппу, якого сучасники ототожнювали з Ремом, та асоціацію domus Remi з casa Romuli, а через неї — з палацом першого принцепса, нового Ромула (Ver Eecke 2006, P. 87–91).

Показово, що поети-сучасники Августа використовували образ Рема для заміни Ромула, а також як символ самого Риму. Проперцій говорить про найдавніший Рим як про «царську першість Рема (regna prima Remi)» (Propert. II, 1, 23), а в іншому місці про те, що парфяни повинні повернути «прапори Рема (signa Remi)» (Propert. IV, 6, 80); в епіграмі якогось Діодора Сардійського молодий Тіберій повертається до «міста Рема (ἵστυ Ῥέμοτο)» (Anth. Pal., IX, 219, 3).

Мотив примирення братів спостерігається і в архітектурних формах. Нам дуже цікавий фронтон храму Квіріна, який перебудував Август у 16 р. до н. е. (RGdA, 19, 2; Cass. Dio LIV, 19, 4), оскільки попередню будівлю було втрачено в пожежі під час війни Цезаря з Помпеем. Його рельєф зберігся на одному з фрагментів декору доміціанського пам'ятника, знайденого поблизу терм Діоклетіана. Іконографія фронтона незвичайна, тому що замість зображення

бога центральне місце посідає гратчаста конструкція, яка, на думку першовідкривача Пауля Хартвіга (Hartwig 1904, 27–29), символізувала Квіріна. Над ним справа наліво пролітають три птахи як уособлення сцени гадання. Фігури, рівні за висотою, що сидять у крайньому лівому і крайньому правому кутах — це, поза сумнівом, Ромул і Рем (Hartwig 1904, 27–29; порівн.: Wiseman 1995, 146–148), які одночасно чекають на передвістя. Ромул, який колись стане Квіріном, розміщений зліва, і птахи летять до нього. Поруч із ним стоїть богиня Палес і підносить йому ріг достатку; потім іде Юпітер з орлом і скіпетром, Марс у шоломі та крилата Перемога. Водночас поряд із Ремом розміщені другорядні божества — Меркурій, Мурсія і Геракл. Отже, квірінський фронтон 16 р. до н. е. — яскраве свідчення значення августової інтерпретації міфу про Рема, коли близнюки показані однаковими за розміром і, отже, за статусом, хоча боги явно ласкавіші до одного з них (Wiseman 1995, 148).

Ще однією цікавою пам'яткою є сакральна споруда біля підніжжя Палатина, від якої до нас дійшли чотири надгробні колони (*cippi*). Можливо, вони підтримували рельєф або обмежували *area sacra* квадратної форми, як це припускає Паоло Тассіні (Tassinì 1993, 338). Колони зазвичай розглядають як копії старіших оригіналів, які мали бути зроблені за час правління Клавдія, але, мабуть, він сам копіював пам'ятник доби Августа. Велике значення мають архаїчні написи на цих циппах. Усього їх чотири (CIL XII, № 202, 969–971):

Anabestas

Marspiter

Remureine

Fert[or] Resius / rex Aequicolus. / Is preimus ius fetiale parauit / inde p(opolus) R(omanus) / disciplineinam excepit.

Перші три імені, на думку того самого Паоло Тассіні, — імена божеств-охоронців. Перше, за італійським вченим, ім'я архаїчного божества, яке охороняє доступ, тому що латинське *anabestas* подібне за значенням з грецьким дієсловом «ἀναβαίνω» (підніматися). Друге не спричиняє складнощів: це архаїчне ім'я Марса. Третє — Remureine, архаїчне написання *remurinus*, викликає асоціації з *Remus*, *Remora*

та *remurinus ager*, засвідчених Фестом (Fest., 345 *Remurinus ager* Lindsay); це могло бути ім'я божества, пов'язаного з Ремом, так само як Ромул міг бути пов'язаний з Руміною (Tassini 1993, 338). Четвертий напис пояснювальний, у ньому повідомляється про те, що «Фертор Резій, цар еквіколів, першим впровадив феціальне право, у нього римський народ запозичив це вчення». Виходячи з такого трактування, споруда була пов'язана з обрядом феціалів.

У цих написах цікаво спільне використання божества, пов'язаного з Ремом, та феціального права. Як ми пам'ятаємо, Рем перестрибнув через померій, що згідно з дисципліною феціалів є релігійним злочином, і це зобов'язувало Ромула вчинити справедливе покарання. І якщо це виправдовувало Ромула, то присутність божества-покровителя другого близнюка на цій пам'ятці водночас «реабілітовувала» Рема і ніби примиряла двох братів. Марі Вер Екке зазначає, що Ремора на Палатині доби громадянських війн, місце невдалого заснування або могила Рема, тепер замінювалася пам'яткою, присвяченою двом близнюкам, яка була символічно розташована біля підніжжя Палатина (Ver Eecke 2006, 87).

З цього логічно випливає ідея двох справедливих правителів-однодумців. Зокрема, уявлення про «подвійну владу» Августа та Марка Агріппи суголосне переказам про «сумісну монархію» Ромула та Рема ще до заснування Риму (Martin 2001, 258–259). Як відомо, Кассій Геміна (II ст. до н. е.) згадував, що божественні близнюки мали однакову владу: «*Pastorum vulgus sine contentione consentiendo praefecerunt aequaliter imperio Remum et Romulum, ita ut de regno pararent inter se* (Натовп пастухів одностайно вирішив наділити Рема та Ромула однаковою владою, так щоб вони домовилися між собою про царювання)» (HRF, Cass. Hem., frg. 11 Peter = Diomedes, ap. GL I, p. 384 Keil). Такі уявлення стали надзвичайно популярні за часів правління Августа, але тут ідеться не про запізніле підвищення Рема до звання співзасновника Риму, а про розширення його давнього образу рекса (Ver Eecke 2006, 90). Крім того, консенсус близнюків-засновників являв собою ідилічний образ, який відповідав елегійному міфу про первісне щастя (Martin 2001, 249): поети часів Августа одноголосно

повідомляють про цю угоду між двома братами та про спільне царювання до заснування Риму. Про царів, які були наділені однаковою владою, пише Проперцій: «*pares... reges*» (Proper., III, 9, 51; порівн.: IV, 1, 9–10); про те саме говорить Тібулл: «*Romulus aeternae nondum formaverat Urbis / moenia, consorti non habitenda Remo* (Ромул ще не зробив ті стіни вічного міста, / де ще не мешкав разом з ним брат його Рем)» (Tibull., II, 5, 23–24); їм втворює Овідій: «*et omne / pastorum gemino sub duce uulgu* erat (та загалом вся юрба пастухів близнюків вождями визнала)» (Ovid., Fasti, IV, 810; порівн.: III, 61–62).

Схожі мотиви трапляються в Тита Лівія: «*utrumque regem sua multitudo consalutaverat* (кожного [з братів] свій гурт вітав як царя)» (Liv., I, 7, 1; порівн.: Schol. ad Cic. Bob., p. 119). Так само, за словами Діонісія Галікарнаського, коли Амулій посилає двох братів заснувати місто, на його думку, їхнє правління над цим новим містом буде спільним (Dion. Hall., I, 85, 4–5). Невідомий автор «*Origo gentis Romanae*» вказує на ті самі наміри «*in qua ipsipariter regnarent*» (Origo gentis Romanae, 23, 1).

Династична подвійність, характерна для Августа та Марка Агріппи, поширювалася і на пасинків першого — Тіберія та Друза, і на синів Агріппи (і спадкоємців Августа) — Гая та Луція⁵ (Suet., Div. Aug., 64, 1; Tib., 15, 2; Vell. Pat., II, 104, 1). Після передчасних смертей Агріппи (12 р. до н. е.), Друза (9 р. до н. е.), Луція (2 р. н. е.) та Гая (4 р. н. е.) наступними двома спадкоємцями стали Тіберій і Агріппа Постум (Suet., Tib., 15, 2; Vell. Pat., II, 104, 1), проте душевна хвороба останнього (6 р. н. е.) не дозволила далі продовжувати ігри в асоціації нових правителів з божественними близнюками. Ба більше, убивство Агріппи Постума після смерті Августа, загроза громадянської війни і прихід до влади Тіберія дали істотний привід для того, щоб більше взагалі не згадувати Рема.

Отже, образ Рема протягом одного століття зазнавав значних змін. Для доби громадянських війн він символ розбрату, один

⁵ Слід зауважити, що ці дві пари також асоціювалися з божественною парою близнюків — Кастором і Поллуксом (наприклад, див.: Scott 1930; Poulsen 1991; Sumi 2009; Champlin 2011).

з каталізаторів «першої громадянської війни», при цьому частина населення сприймала Рема як героя і захисника, покровителя простого народу і взірць для популярів. Встановлення монархії в Римі спричинило різку зміну його ролі. В августовій ідеології брати помирилися. Тепер Рем був соратником Ромула, символом та запорукою мирного життя. Легенда про заснування Міста ніби передувала появі другого conditor'a та настанню золотого століття. Образ Рема тепер був синонімом як Ромула, так і самого Риму. Водночас його сприйняття сучасниками Августа мимоволі спричинило династичну боротьбу в будинку першого принцепса. Август сам хотів здаватися Ромулом, а свого найближчого помічника і в чомусь співправителя Марка Агріппу зображував у вигляді Рема. Після смерті останнього він намагався продовжити династичну дуальність, використовуючи пасинків та прийомних синів, але ця політика провалилася зі смертю Августа та приходом до влади Тіберія, який зовсім не збирався терпіти суперників та вітати нових «Ремів».

Список джерел та літератури / References

- Alföldi, A. Die Geburt der kaiserlichen Bildsymbolik, 2: Der neue Romulus. *Museum Helveticum*, Bd. 8, 1951, pp. 190–215.
- Badian, E. Sulla's Augurate. *Arethusa*, vol. 1, 1968, pp. 26–46.
- Beaujeu, J. Le frère de Quirinus (à propos de Virgile, *Enéide* I, 292 et de Properce IV, 1, 9). In: *Mélanges de philosophie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à Pierre Boyancé*. Rome, 1974, pp. 57–72.
- Bremmer, J. Romulus, Remus and the Foundation of Rome. In: J. N. Bremmer, N. M. Horsfall (eds.), *Roman Myth and Mythography*. London, 1987, pp. 25–48.
- Carettoni, G. *Das Haus des Augustus auf dem Palatin*. Mainz, 1983.
- Champlin, E. Tiberius and the Heavenly Twins. *Journal of the Roman Studies*, vol. 101, 2011, pp. 73–99.
- Classen, C. J. Zur Herkunft der Sage von Romulus und Remus. *Historia*, Bd. 12, 1963, pp. 447–457.

Cornell, T. J. La leggenda della nascita di Roma. In: A. Carandini, R. Cappelli (eds.), *Roma. Romolo, Remo e la fondazione della città*. Milan, 2000, pp. 45–50.

Drossart, P. La mort de Rémus chez Ovide. *Revue des études latines*, t. 50, 1972, pp. 187–204.

Gagé, J. Romulus-Augustus. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, t. 47, 1930, pp. 138–181.

Hartwig, P. Ein römisches Monument der Kaiserzeit mit einer Darstellung des Tempels des Quirinus. *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, römische Abteilung*, Bd. 19, 1904, pp. 23–37.

Lucot, R. Domus Rémi (Properce IV, 1, 9-10). *Pallas*, t. 5, 1957, pp. 63–70.

Martin, P. M. La tradition de la double royauté dans la Rome des origines. In: V. Fromentin, S. Gotteland (éds.), *Origines gentium*. Bordeaux, 2001, pp. 241–262.

Mommsen, Th. Die Remuslegende. *Hermes*, Bd. 16, 1881, pp. 1–23.

Poulsen, B. The Dioscuri and ruler ideology. *Symbolae Osloenses*, Vol. 66, 1991, pp. 119–146.

Roddaz, J.-M. Un thème de la «propagande» augustéenne: l'image populaire d'Agrippa. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, T. 92, 1980, pp. 947–956.

Schilling, R. Romulus l'élú et Rémus le réprouvé. *Revue des études latines*, t. 38, 1960, pp. 182–189.

Scott, K. Drusus, nicknamed «Castor». *Classical Philology*, vol. 25, 1930, pp. 155–161.

Sumi, G. S. Monuments and memory: the Aedes Castoris in the formation of Augustan ideology. *Classical Quarterly*, vol. 59, 2009, pp. 167–189.

Tassini, P. Una memoria di Remo alle pendici del Palatino. *Archeologia Classica*, vol. 45, 1993, pp. 333–350.

Tomažinič, Š. Remo Cum Fratre Quirinus: Preobrazbe mita o ustanovitvi Rima od začetkov do Horacija. *Kerita: Studia Latina et Graeca*, vol. 10, no. 1, 2008, pp. 7–31.

Ungern-Sternberg, J. Romulus – Versuche, mit einem Stadtgründer Staat zu machen. In: K.-J. Hölkamp; E. Stein-Hölkamp (Hg.), *Von Romulus zu Augustus. Große Gestalten der römischen Republik*. München, 2000, pp. 37–47.

Ver Eecke, M. De l'Aventin au Palatin: le nouvel ancrage topographique de Rémus au moment du passage de la République à l'Empire. *Dialogues d'histoire ancienne*, t. 32, 2, 2006, pp. 75–94.

Ver Eecke, M. *La République et le roi. Le mythe de Romulus à la fin de la République romaine*. Paris, 2008.

Wagenvoort, H. The Crime of Fratricide. The Figure of Romulus-Quirinus in the Political Struggle of the First Century B. C. In: Wagenvoort, H. *Studies in Roman Literature, Culture and Religion*. Leiden, 1956, pp. 169–183.

Wiseman, T. P. *Remus. A Roman Myth*. Cambridge, 1995.

Zanker, P. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor, 1988.

Список скорочень

CIL — Corpus inscriptionum Latinarum, vol. 1–, 1862–, Berolini.

GL — Grammatici Latini / Rec. H. Keil, vol. 1–8, 1857–1880, Leipzig.

HRF — Historicorum Romanorum fragmenta / Ed. H. Peter, vol. 1–2, 1906–1914, Leipzig.

RgdA — Res gestae divi Augusti.

Andrii Tokarev

Candidate of History

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: a.m.tokarev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1069-5291>

THE MYTH OF REMUS IN THE 1ST CENTURY BC

In the author's view, the figure of Remus, one of the divine twins and founders of the 'eternal city', is unjustly neglected in modern Greek and Roman studies; few academic works deal with him in any depth. In antiquity, however, the figure of Remus long remained quite prominent, especially in the 1st century BC – in the tumultuous era of civil wars,

the fall of the Republic, and the establishment of the Principate. Furthermore, his image underwent significant changes during that century. The civil war of the first decades of the 1st century BC was marked by an antagonism between two ideological and political currents — the optimates and populares. Both actively sought to use Remus to their advantage. For the optimates, he was a symbol of discord, one of the initiators of the 'first civil war', who opposed his blood brother Romulus, the founder of Rome sanctified by augural and feacial law. The populares perceived Remus as a hero and champion, a patron of the plebs and a model to be emulated. In this period, his image merged with that of another plebeian hero — the legendary king Aventinus. The brothers were even separated geographically: Romulus was associated with the Palatine Hill, and Remus with the Aventine. The establishment of monarchy in Rome caused a sharp change in the role of Remus. In the ideology of Augustus, the brothers were reconciled. Remus was now Romulus' companion, a symbol and guarantor of peace. The legend of the founding of the City as though prefigured the appearance of a second conditor and the onset of a golden age. The figure of Remus now became synonymous with both Romulus and Rome itself (and his name even came to be associated with the Palatine as well). At the same time, the way Remus was perceived by the contemporaries of Augustus in fact helped spark a dynastic struggle in the house of the first princeps. Augustus himself wanted to appear as Romulus, and portrayed his closest lieutenant and to some extent co-ruler Mark Agrippa as Remus. After Agrippa's death, Augustus tried to keep up such dynastic duality by using stepsons and adopted sons, but this policy failed with his death and the rise to power of Tiberius, who would not tolerate rivals or welcome new 'Remi'.

Keywords: Remus, Emperor Augustus, civil wars, 1st century BC, ideology.

Текст надійшов до редакції 12.03.2024.

The text was received by the editors 12.03.2024.

Текст затверджено до друку 05.05.2024.

The text is recommended for printing 05.05.2024.